

IGOR PRIMORAC
Hebrejski univerzitet, Jerusalem
Univerzitet u Melburnu

PATRIOTIZAM: PRIZEMNI I ETIČKI¹

Apstrakt. U prvom delu ovog rada razgraničavam patriotizam od nacionalizma i izlažem tipologiju patriotizma, razlikujući njegove tipove u odnosu na predmet patriotske lojalnosti, razloge patriotizma, motive, snagu, dominantno zastupničko osećanje i moralno značenje. U poslednjem odseku pravim razliku između prizemnog patriotizma, koji promovise svetovne interese domovine – njenu političku stabilnost i moć, ekonomsku snagu, kulturnu vitalnost, itd. – i osobeno etičkog tipa patriotizma, koji se usredsređuje na moralni identitet i integritet zemlje. Dok je prizemni patriotizam lišen pozitivnog moralnog značaja, osobeno etički tip patriotizma je pod određenim, prilično uobičajenim okolnostima, stanovište koje treba da usvojimo. U drugom delu rada iznosim nekoliko argumenata za ovu tvrdnju, i određujem njihovu težinu i domet.

Ključne reci: komunitarizam, liberalizam, lojalnost, patriotizam.

I

Kada nekoga pitate ko je i šta je, jedna od stvari koja se u odgovoru najčešće pomenjuje jeste zemlja iz koje dotična osoba dolazi ili u kojoj živi. Činjenica da neko potiče iz neke zemlje ili u njoj živi obično je deo njegovog identiteta, nešto što treba pomenuti ako ne želimo da odgovor na pitanje „Ko si?” ili „Šta si?” bude nepotpun u pogledu jedne značajne pojedinosti.

Dok skoro svako neku zemlju smatra svojom, ipak nije svako patriota. Ali mnogi jesu. Danas, u nemalom broju zemalja patriotizam ponovo zadobija popularnost i snagu koju je nekada imao. To vredi i za društvene krugove koji bi, pre nekoliko godina, bili krajnje neprijemčivi za njega. Ako je neko patriota, to je veoma bitan deo njegovog identiteta, njegovog poimanja ko je i šta je. Ako u ovom pogledu čitalac ima nekih nedoumica, neka zamisli sagovornika koji kaže: „Ja sam američki patriota, ali to nije bitno za moj identitet, za to ko sam i šta sam.” Reći tako nesto zvučalo bi krajnje čudno.

Prema tome, kada raspravljamo o temi identiteta, patriotizam je svakako jedna od

¹ Članak je prvobitno objavljen na engleskom u *Croatian Journal of Philosophy*, god. IV (2004), br. 10, str. 83-100. Ovaj prevod se objavljuje sa dozvolom izdavača (KruZak, Zagreb) i glavnog urednika časopisa, Snježane Prijić-Samaržije.

stvari koju treba razmotriti. Na drugom mestu bavio sam se moralnim statusom one vrste patriotizma o kojoj su filozofi raspravljali tokom poslednjih godina i koju većina patriota zastupa. Zbog razloga koje ću kasnije navesti, predlažem da se taj tip patriotizma označi kao „prizemni”. Ovaj rad ima dva zadatka. Prvo, naznačiću niz razlikovanja koja se tiču patriotizma, uključujući i ono između njegove „prizemne” i etičke verzije. Nakon toga ću se usredsrediti na patriotizam kao osobeno etičko stanovište. Nastojacu da pokažem da je određena vrsta prizemnog patriotizma moralno *dopustiva*, ali nema pozitivnog moralnog značaja, dok je osobeno etički tip patriotizma pod određenim, prilično uobičajenim okolnostima, stanovište koje *treba* da usvojimo.

Pre nego što pristupim tipologiji patriotizma, treba da razdvojim patriotizam od njemu bliskog stanovišta, nacionalizma (koji je takodje važno pitanje kada je reč o identitetu). Ta dva termina se često koriste istoznačno, ali to, razume se, treba izbegavati. Ovo možda i nije tako očigledno kada se bavimo etnički homogenim nacionalnim državama, ali postaje jasno u višenacionalnim državama, kao što je Kanada ili Bosna i Hercegovina. Jer u takvoj državi ljubav za zemlju i naciju, identifikacija sa jednom i drugom, više se ne podudaraju, već se naprotiv razilaze. Zapravo, to je takodje slučaj u mnogim nacionalnim državama, naime onima koje nisu potpuno etnički homogene. Ako ste Hrvat koji živi u Hrvatskoj, možete biti hrvatski patriota i hrvatski nacionalista. Ali, ako ste kojim slučajem pripadnik srpske manjine u Hrvatskoj, možete biti hrvatski patriota, ali nipošto i hrvatski nacionalista.

S druge strane, ne treba poistovetiti zemlju i naciju, pa onda razlikovati patriotizam od nacionalizma na osnovu intenziteta ljubavi koju neko oseća prema njoj, stepena identifikacije sa njom i snagom brige za nju. Neće biti od pomoći ni ako kažemo da, kada se sve to ispoljava u prihvatljivom stepenu i bez loših primisli i neprijatnih dela prema drugima – to je patriotizam; kada ta osećanja postanu nekontrolisana i navode na loše pomisli i dela prema drugima – to je nacionalizam. Ovaj pristup ne mora, ali lako može da navede na upotrebu dvojnog standarda oblika „mi / oni”, koji, čini se, ima uporište u uobičajenoj upotrebi tih reči. Kada *mi* volimo našu zemlju ili naciju i stavljamo je iznad svega, to je patriotizam, sasvim prirodan i ispravan stav; kada *oni* vole svoje i shodno tome se ponašaju, oni su na liniji nacionalizma, a znamo do čega tako nešto može da dovede.²

Ako želimo da shvatimo ove pojave i da ih podvrgnemo razboritom moralnom sudu, može nam biti od pomoći ako ove ljubavi, identifikacije i brige razlikujemo u pogledu njihovih predmeta. Ono što patriota voli njegova je *patria*, njegova zemlja; on se identifikuje sa svojom zemljom, te pokazuje posebnu brigu za njenu dobrobit i dobrobit svojih zemljaka. Ono što nacionalista voli njegova je *natio*, nacija; on se identifikuje sa svojom nacijom, te pokazuje posebnu brigu za njenu dobrobit i dobrobit svojih sunarodnika. Oba stava – kao i svaka ljubav, identifikacija i briga – iskazuju se u različitom stepenu. A u ovim pitanjima, stepen privrženosti od presudnog je značaja za ocenju njene moralnosti.

2 Videti M. Billig, *Banal Nationalism*, SAGE Publications, London, 1995, str. 55-59.

II

Patriotizam se može definisati kao ljubav prema svojoj zemlji, identifikacija sa njom i posebna briga za nju i za zemljake. Da bismo pobliže odredili patriotizam moramo postaviti niz pitanja: Šta zapravo znači „zemlja”? Iz kojih razloga je neko voli? Koliko je jaka ova ljubav prema svojoj zemlji, i šta je patriota spreman da učini za nju? Postoje li moralna ograničenja za to šta on treba – ili sme – da učini za svoju zemlju? Patriotizam se obično ispoljava kao osećanje ponosa na svoju zemlju; postoje li neka druga zastupnička osećanja primerena, ili moguća, za patriotu? Najzad, kakav je moralni status patriotizma, odnosno njegovih glavnih varijeteta?

PREDMET

Šta je zapravo *patria*, taj predmet ljubavi, identifikacije i posebne brige patriote? Da li se ta reč odnosi isključivo na zemlju, njenu prirodu i klimu, i na one koji žive u njoj i njihov način života? Ili se takodje, možda i prvenstveno, odnosi na njene zakone i političke ustanove? Da li je to geografski ili politički termin? Istorija ovog termina i njemu srodnih reči „patriota” i „patriotizam”, svakako je veoma zanimljiva tema, ali njeno bi nas razmatranje odvelo daleko od teme ovog članka.³ U modernoj upotrebi, „patriotizam” se odnosi na ljubav i identifikaciju sa svojom zemljom u predpolitičkom i istovremeno političkom smislu, na posebnu brigu za svoje zemljake kao ljude koji potiču iz iste zemlje ili u njoj žive, ali i kao sugrađjane. Patriota je privržen svojoj zemlji i zemljacima, svojoj državi i sugrađjanima. Ovo drugo znači da se, makar u važnim prilikama, interesuje za politički život svoje države i u njemu učestvuje. Osobu koja nema takvih interesovanja – apolitičnu osobu – ne smatramo patriotom.

Ipak, sigurno da možemo zamisliti, a možda i sresti, osobu koja tvrdi da voli svoju zemlju i ljude u njoj, da se identifikuje sa njima i brine za njihovu dobrobit, ali koja ne želi da učestvuje u njihovom političkom životu i da služi njihovoj državi (niti bilo kojoj državi). Ta osoba je, možda spontano, ali duboko i nepopravljivo apolitična osoba; ili je možda anarhista, pa odbacuje politiku i državu iz dobro promišljenih razloga koji se odnose na moralni status moći, vlasti i prisile. Ta osoba se ne bi ubrajala u patriote u smislu koji inače pripisujemo toj reči; ali ako su njene tvrdnje o ljubavi, identifikaciji i posebnoj brizi za svoju zemlju istinite i ako, na osnovu toga, ona tvrdi da je patriota, zar ne bi trebalo da dopustimo da je i njeno stanovište neka vrsta patriotizma? Ako je tako, onda imamo razliku dva tipa patriotizma: minimalnog, apolitičnog ili predpolitičkog patriotizma, prilično neuobičajenog za naše vreme, i njegovu uobičajenu, rasprostranjenu verziju, koja je istovremeno predpolitička i politička.

Neki filozofi i teoretičari politike u skorije vreme zalažu se za odstupanje od ove preovladjujuće, obuhvatne vrste patriotizma i za povratak redukovanom, izrazito političkom tipu privrženosti vlastitoj zemlji. Jedna motivacija za ovaj predlog, koju nagla-

3 Videti M.G. Dietz, „Patriotism: A Brief History of the Term”, u I. Primorac (urednik), *Patriotism*, Humanity Books, Amherst, N.Y., 2002)(nadalje: *Patriotism*).

šava Džon H. Šar, jeste potreba da se patriotizam odvoji od nacionalizma, tog „krvo-
ždnog srodnika patriotizma”⁴. Jedina uvažavanja dostojna vrsta patriotizma jeste ona
koja je oslobođena nacionalizma: patriotizam koji nas za našu zemlju i jedne za druge
vezuje „ne krvnom vezom ili religijom, ne predanjem ili teritorijom, ne gradskim be-
demima i tradicijama, već političkom idejom ... zavetom, privrženošću izvesnim načelima i uzajamnim obećanjem da ćemo ispunjavati određene obaveze i promicati određena načela.”⁵ Ovaj „zavetni patriotizam” (covenanted patriotism) u svakom slučaju jedina je vrsta patriotizma pristupačna Amerikancima i građanima zemalja koje su imale istoriju sličnu američkoj i koje su, poput Amerike, heterogene u gotovo svakom predpolitičkom pogledu.

Polazeći od drugačije istorije, neki nemački mislioci predlažu čisto političku verziju patriotizma, koju nazivaju ustavnim patriotizmom (Verfassungspatriotismus). Najpoznatiji među njima je Jürgen Habermas. On se protivi shvatanju prema kojem slobodne ustanove i liberalna politička kultura mogu biti snažne i delotvorne samo ako su duboko ukorenjene u određenoj istorijskoj i kulturnoj zajednici, u posebnom predpolitičkom načinu života sa kojim se građani mogu identifikovati. Multikulturalna društva, kao što su SAD ili Švajcarska, pokazuju da „politička kultura u kojoj se mogu ukoreniti ustavni principi nipošto ne mora da zavisi od toga da li svi građani govore istim jezikom, ili da li su istog etničkog i kulturnog porekla. Liberalna politička kultura samo je opšti imenitelj za *ustavni* patriotizam ... koji ojačava svest kako o razlici, tako i o integrisanosti različitih oblika života koji koegzistiraju u multikulturalnom društvu.”⁶

Drugi nas autori, opet, podsećaju kako nas istorija patriotizma sama po sebi usmerava u ovom pravcu: patriotizam je izvorno politički pojam, ljubav prema vlastitoj zemlji je izvorno, i nadasve, ljubav prema političkoj zajednici, prema njenim zakonima i ustanovama i zajedničkoj slobodi koju nam one omogućuju. Tek mnogo kasnije patriotski diskurs i patriotska strast stavljaju se u službu nacionalne države i postaju integralni deo nacionalizma. Danas smo ponešto naučili o nacionalizmu i s pravom smo podozrivši prema njemu. U skladu s time, mislioci kao Meri Dic i Mauricio Viroli pozivaju nas da oživimo patriotizam u njegovom izvornom, političkom ili republikanskom obliku, koji se ponekad naziva „patriotizam slobode”, da bismo se suprotstavili nacionalizmu na njegovom sopstvenom tlu, i da bismo obezbedili čvrste temelje za stabilnu i uspešnu liberalnu i demokratsku političku zajednicu.⁷

Prva razlika koju pravimo u pogledu patriotizma je ona između (a) predpolitičkog, (b) obuhvatnog i (c) čisto, ili bar prvenstveno, političkog patriotizma.

4 J.H. Schaar, „A Plea for Convenanted Patriotism”, u zborniku *Patriotism*, str. 233.

5 Ibid., str. 238-239.

6 J.Habermas, „Citizenship and National Identity”, *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*, prevod W. Rehg, The MIT Press, Cambridge, Mass., 1998, str. 500. Hrvatski prevod ovog članka u zborniku: I. Primorac (urednik), *Patriotizam*, KruZak, Zagreb, 2004.]

7 Videti M.G. Dietz, op.cit.; M. Viroli, *For Love of Country: An Essay on Patriotism and Nationalism*, Oxford University Press, Oxford, 1995.

Za kritičku raspravu o glavnim vrstama ovog „novog patriotizma”, videti M.Canovan, „Patriotism Is Not Enough”, u zborniku *Patriotism*.

RAZLOZI

Zašto patriota voli svoju zemlju i pokazuje posebnu brigu za njenu dobrobit i dobrobit svojih zemljaka? Da li zato što tu zemlju krasi izvesne vredne osobine, zato što se može podičiti impresivnim dostignućima na nekim područjima ljudskih aktivnosti? Ili naprosto zato što je to *njegova* zemlja?

Prvi odgovor upućuje na patriotizam zasnovan na vrednostima, a drugi na tip patriotizma koji bismo mogli nazvati egocentričnim. Oba imaju svoje prednosti i mane. Prvi deluje razborito: kada ga upitaju zašto voli svoju zemlju, zašto mu je do njene dobrobiti stalo više nego do dobrobiti drugih zemalja, pristalica patriotizma zasnovanog na vrednostima će navesti svoje razloge. On će istaći vrednosti što ih njegova zemlja ostvaruje, njene impresivne zasluge i dostignuća. On će pri tom pretpostaviti određena merila vrednosti koja drugi mogu prihvatiti kao vazeća. Doduše, možemo posumnjati da je to površan, ako ne i prividan tip patriotizma. Jer patriota ove vrste, ako hoće da bude dosledan, mora priznati da ne treba da bude manje zainteresovan za dobrobit bilo koje druge zemlje koja zadovoljava ista merila vrednosti. Ispostavlja se da su ove vrednosti, a ne njegova zemlja, istinski predmet njegove ljubavi i brige.

Može se pomisliti kako je pristalica egocentričnog patriotizma ovde u prednosti. On voli svoju zemlju jednostavno kao *svoju* zemlju, a ne kao onu zemlju koja zadovoljava određena merila vrednosti. Njegov patriotizam nije izveden iz nekih opštih vrednosti, te potom usmeren na njegovu zemlju. On je upravljen na njegovu zemlju na neposredan i postojan način, zato što je ta zemlja, i samo ona, *njegova* zemlja. Problem se javlja jer nam se ovaj stav može činiti nerazboritim, pa i potpuno iracionalnim. Možemo pasti u iskušenje da citiramo reči D. B. Cimermana kako „ljubav prema svojoj zemlji često nije ništa više nego ljubav magarca prema svojoj štali.”⁸

Oba odgovora su jednostrana, i nijedan ne zadovoljava sam po sebi. Najbolje objašnjenje patriotizma treba da obuhvati oba ova delimična odgovora, kao i izvesnu napetost među njima. Ni zasluge i dostignuća zemlje, niti pak činjenica da je to *moja* zemlja nisu same po sebi dovoljne, ali obe su neophodne za to da govorimo o patriotizmu u punom smislu reči. Razlozi za takav patriotizam uključuju i prvo i drugo. Patriotizam se javlja kao iracionalan, ako ne i kao neshvatljiv, ako je *jedini* razlog koji patriota može navesti za ljubav prema svojoj zemlji taj da je to *njegova* zemlja. Imamo osećaj da treba da nam kaže nesto više: da treba da navede neke vredne osobine, neka impresivna dostignuća te zemlje. Ali ove osobine i dostignuća predstavljaju razloge za njegov patriotizam zato što su to osobine i dostignuća *njegove* zemlje, a ne sama po sebi. Ako kojim slučajem karakterišu i susednu zemlju, to neće i ne može biti razlog za istu vrstu posebnog odnosa prema toj zemlji, budući da ona nije *njegova*.⁹

Iz toga sledi da je druga razlika koju možemo napraviti – razlika između (a) egocentričnog patriotizma, (b) patriotizma zasnovanog na vrednostima, i (c) patriotizma u punom smislu reči.

⁸ Citirano u S. Nathanson, *Patriotism, Morality, and Peace*, Rowman & Littlefield, Lanham, 1993, str.3.

⁹ Videti A. MacIntyre, „Is Patriotism a Virtue?“, u zborniku *Patriotism*, str. 43-45. [Hrvatski prevod ovog članka u zborniku: I. Primorac (urednik), *Patriotizam*.]

MOTIV

Za patriotizam obično držimo da je altruistički stav. U većem delu patriotske literature i umetnosti veliča se kao jedan od glavnih izraza altruizma – kao nesebična, samopožrtvovana ljubav i odanost svojoj zemlji i zemljacima. *Dulce et decorum est pro patria mori*: na spremnost da se umre za domovinu oduvek se gledalo kao na poslednji ispit patriotizma, a na sam čin kao njegovo najplemenitije ispunjenje. Makijaveli nam veli da su građani Firence otišli i dalje od toga: bili su spremni da izgube čak i svoje besmrtnu dušu za dobrobit svog grada.¹⁰

Ponekad se, ipak, patriotizam prikazuje u drugačijem svetlu: kao motivisan vlastitim interesom, kao čisto racionalna ljubav i odanost, promišljena na veoma prizeman način. Činjenica da je pojedinac rođen u nekoj zemlji, da je u njoj odgojen i da je u njoj proživio veći deo svog života, da govori njenim jezikom i učestvuje u njenom kulturnom i političkom životu, ne određuje nužno da je ta zemlja, i jedino ona, njegova domovina. Kako Volter na to gleda, bilo koja zemlja dobro će poslužiti, dokle god tom pojedincu garantuje njegova prava i slobode, a on smatra pogodnim da bude njen građanin. Svaka vezanost koju pojedinac oseća zauzvrat samo je izraz njegovog dobro shvaćenog interesa.¹¹

Mnogi se ne bi složili da se sav patriotizam svede na to. Oni ističu da se moderni svet bitno razlikuje od starog doba, koje je prvotno i izrodilo patriotizam. Mislioci kao što su Monteskeje i Ruso, plemeniti patriotizam starog veka, koji je zasnovan na društvenom jedinstvu i izražava se kroz žrtvovanje za svoju zemlju, suprotstavljaju koristoljubivoj brizi pripadnika modernog, atomiziranog društva za zemlju koja mu obezbeđuje ličnu sigurnost i omogućuje ekonomsko blagostanje.¹²

No, neće se svako složiti da je ovaj „patriotizam modernog doba” pravi patriotizam. Kako bi ovaj stav *ubi bene, ibi patria* ikad mogao da opravda ono što je, na kraju krajeva, najviši ispit patriotizma – spremnost da se položi život za domovinu? Zapravo, kako bi ikada mogao da opravda *bilo koju* žrtvu za svoju zemlju – bilo šta što nije potpuno promišljena investicija, nego žrtva u pravom smislu te reči?

Ako prevladamo ovu nedoumicu, možemo razlikovati dva tipa patriotizma u pogledu njegovog motiva: (a) koristoljubivi i (b) altruistički patriotizam.¹³

10 N. Machiavelli, *The Florentine History*, prevod N.H. Thomson, Archibald Constable & Co., London, 1906, tom I, str. 175.

11 Videti M. Viroli, op.cit., str. 77-78.

12 Videti ibid., str. 75, 88.

13 Ostavljam po strani složene odnose između koristoljublja i altruizma unutar patriotskog stava. Reinhold Nibur (koji ne pravi razliku između zemlje i nacije, patriotizma i nacionalizma) ističe kako „patriotski altruizam sadži primesu projektovanog koristoljublja. Običan čovek, čija je žudnja za moći i prestižom osujećena njegovim osobnim ograničenjima i zahtevima društvenog života, projektuje svoj *ego* na svoju naciju i na taj način posredno zadovoljava svoje anarhične žudnje. Tako je nacija istovremeno prepreka i poslednji ventil za izražavanje individualnog egoizma.” Ova „kombinacija nesebičnosti i posredovane sebičnosti u pojedincu daje nacionalnom egoizmu ogromnu snagu ...” (R. Niebuhr, *Moral Man and Immoral Society*, Charles Scribner's Sons, New York, 1960, str. 93-94).

SNAGA

Patriotizam kakav poznajemo iz istorije i iz svakodnevnog iskustva najčešće je stav koji izaziva kritiku. Patriota voli svoju zemlju iznad svih drugih, ali mu je teško da prihvati isti taj odnos kod stranaca. Kad se sučeljava sa strancem koji je patriota svoje zemlje, njegovu privrženost smatra preteranom, ako ne i sasvim neprikladnom. Dok je ljubav patriota prema svojoj zemlji patriotizam, prirodno osećanje kojem se ništa ne može zameriti, ljubav stranca prema njegovoj zemlji je nacionalizam – nerazumna, antagonistička i opasna strast. Patriota ne samo da stavlja svoju zemlju iznad svih drugih, već ga te druge uopšte ne interesuju. Ljubav patriote prema domovini toliko je jaka da nijedna cena, uključujući i *moralnu*, nije previše visoka, nijedno sredstvo nedopustivo, kada se radi o njenoj dobrobiti. Ova je ljubav takodje nekritična, bezuslovna. Jer njegova zemlja ili ne može da ne bude u pravu – ili pak, ako može, ostaje da je to je *njegova* zemlja, pa bila u pravu ili ne.

Razumljivo da je patriotizam bio podvrgnut oštroj moralnoj kritici. Kritičari su dokazivali kako je to jedno proizvoljno, isključivo i krajnje egocentrično stanovište, nesaglasno sa univerzalnom pravdom i opšteljudskom solidarnošću, nesputano moralnim obzirima. Oni su takodje ukazivali na istorijski bilans patriotizma, koji pokazuje da on prouzrokuje međunarodne napetosti, sukobe i rat. Zbog svih ovih razloga, oni nas uveravaju da treba da odbacimo svaki patriotizam, te da mislimo o sebi prvenstveno i jedino kao o ljudskim bićima, i da se u skladu s tim i ponašamo.¹⁴

Poslednjih godina neki filozofi tragaju za srednjim putem između patriotske pristrasnosti i univerzalizma ili kosmopolitizma, koji kritičari patriotizma zagovaraju kao jedinu alternativu. Tako Stiven Nejtanson priznaje da je dominantna vrsta patriotizma odista izložena prigovorima koji se protiv njega iznose, ali tvrdi kako ti prigovori ne pogodjaju svaki patriotizam. On nam predlaže umerenu verziju patriotizma, u kojoj privrženost svojoj zemlji i zemljacima ostaje u granicama univerzalnog morala, i koja shodno tome ne pada u klopku ekstremnog patriotizma, kao ni beskompromisnog univerzalizma. Sukob između nepristrasnosti i pristrasnosti, univerzalnog i partikularnog, tvrdi Nejtanson, nije tako dubok kao što se često misli. Moral uvažava i jedno i drugo, ali na različitim razinama. Na jednom nivou, pojedinac s punim pravom postupajući u skladu sa svojim posebnim privrženostima i obavezama, uključujući i privrženost svojoj zemlji. Na drugom, višem nivou, on može i treba da prosudjuje te posebne privrženosti i obaveze sa univerzalne, nepristrasne tačke gledišta, da zacrti njihov delokrug i odredi njihov značaj. Ispostavlja se da univerzalna, nepristrasna pravda dopušta svima da budu pristrasni prema svojim u okviru odgovarajućih granica; briga za ljudski rod najbolje se ispoljava ako svako brine za svoje. Ovo važi uopšte, te napose kada je reč o odnosu prema vlastitoj zemlji i zemljacima.¹⁵

Ova nova, umerena vrsta patriotizma nije isključiva. Njen pristalica uvažava činjenicu da stranac voli i brine za *svoju* zemlju i zemljake, i priznaje njegovom stanovištu

14 Za klasično izlaganje ove kritike, videti L. Tolstoy, „On Patriotism” i „Patriotism, or Peace?”, *Writings on Civil Disobedience and Nonviolence*, New Society Publishers, Philadelphia, 1987.

15 Videti S. Nathanson, op.cit.

istu legitimnost kao i svome. To znači da je umereni patriota voljan da uopšti sud da mu je dopušteno da više voli svoju zemlju i zemljake od drugih zemalja i njihovih stanovnika, te da svakome garantuje pravo na ovaj tip pristrasnosti prema svojoj zemlji. Ovo pokazuje kako je njegova tvrdnja da mu je dopušteno da bude pristrasan prema svojoj zemlji, istinski moralni sud; jer mogućnost uopštenja jedna je od osobina koje definišu takav sud. Ekstremni patriota ne uopštava svoje stanovište i ne uvidja da i stranac može s pravom da bude patriota svoje zemlje; ekstremni patriotizam je stanovište proizvoljne i moralno neodržive isključivosti.

Umereni patriotizam nije nespojiv sa određenim stepenom globalnog humanizma. Patriota tog tipa pokazuje posebnu brigu za svoju zemlju i zemljake, ali ga to ne sprečava da u određenoj meri brine za druge zemlje i njihove stanovnike. Štaviše, on dopušta mogućnost da će briga za ljudski rod ponekad nadmašiti brigu za vlastitu zemlju i zemljake. Ekstremni patriota, nasuprot tome, pridaje veću težinu brizi za svoju zemlju i zemljake, nego onoj za druge zemlje i njihove stanovnike, kad god to dvoje dođu u sukob.

Umereni patriotizam nije neobuzdan. On ne nalaže patrioti da promiče interese svoje zemlje pod bilo kojim okolnostima i svim mogućim sredstvima. On uvažava ograničenja koja moral nameće našoj težnji da postignemo svoje individualne i kolektivne ciljeve. Na primer, takav patriotizam može zahtevati od patriote da se bori za svoju zemlju, no samo ako je reč o pravednom ratu. Ekstremni patriota, nasuprot tome, neće se dvoumiti da li da se bori za svoju zemlju bez obzira da li je njen cilj pravedan ili ne, i u toj će se borbi služiti svim sredstvima kako bi osigurao njenu pobjedu.

Na kraju, umereni patriotizam nije nekritičan, automatski, egocentričan. Za pristalicu ovog tipa patriotizma nije dovoljno da je zemlja o kojoj je reč, *njegova* zemlja. On također očekuje da njegova zemlja zadovolji određena merila vrednosti i da time zasluži njegovu podršku, privrženost i posebnu brigu za njeno blagostanje. Kada njegova zemlja to ne može, on je više neće podržavati. Ekstremni patriota, nasuprot tome, svoju zemlju voli nekritički. Pod pritiskom nepovoljne evidencije o njegovoj zemlji, njegov će se patriotizam na kraju ispostaviti kao egocentričan.

S obzirom na intenzitet patriotske privrženosti, dakle, treba da razlikujemo (a) ekstremni i (b) umereni patriotizam. Dok je drugi moralno prihvatljiv, prvi je, očito, neodrživ sa moralne tačke gledišta.

DOMINANTNO ZASTUPNIČKO OSEĆANJE

Simon Vej, u spisima iz 1943. godine posvećenim moralnim i političkim pitanjima s kojima se suočavala njena zemlja, raspravljala je i o patriotizmu. U to vreme patriotizam je za Francuze bio nešto što se podrazumeva. Vej to ne dovodi u pitanje, ali upozorava da postoje razne vrste ljubavi prema svojoj zemlji. Ona razlikuje dva tipa patriotizma na osnovu dominantnog zastupničkog osećanja, patriotizam ponosa i patriotizam saosećanja, i svoje zemljake poziva da izbegavaju prvi i prihvate ovaj drugi.

Patriotizam koji nam je poznat iz istorije i savremenog iskustva je onaj koji smo nasledili od starih Rimljana: patriotizam izražen u identifikaciji i ponosu na moć, veličinu

i slavu svoje zemlje. Ovaj ponos lako postaje preteran. On takodje patriotu čini nekritičnim, slepim i gluvim za one aspekte prošlosti i sadašnjosti domovine u kojima nema ničeg čime se treba ponositi. Ukazivati na nedostatke i nedela svoje zemlje, pa čak i priznati njihovo postojanje, smatra se gotovo ravnim izdaji.

Dok moralnost i dobar odgoj obuzdavaju ponos i egoizam u privatnom životu, kolektivni ponos i egoizam ove vrste ne znaju za granice i stid. Patriotizam ponosa zapravo je idolatrija kolektiviteta; ako je on vrlina, to je paganska vrlina. Takav patriotizam je višestruko isključiv. Definisan je i ograničen državnim granicama. Daleko je od svakodnevnog života i stupa na scenu samo u posebnim prilikama. Pristupačan je pre svega višim društvenim klasama; za obične ljude on je privlačan samo u vreme prevrata, kada se svako može nadati uspehu i slavi.

Postoji, međutim, i drugi tip patriotizma, koji i obični ljudi mogu prihvatiti: patriotizam saosećanja. Patriota ove vrste ne voli svoju zemlju jedino, pa čak ni prvenstveno, zbog njene veličine i slave koja nosi obećanje besmrtnosti, već pre „kao nesto što, obzirom da je ovozemaljsko, može biti uništeno i što je, upravo kao takvo, još dragocnije.”¹⁶ On je posebno osetljiv kako na ograničenja svoje zemlje, tako i na rizike i nesreće sa kojima se suočava, te na njene padove, greške i nedela; na njih on reaguje sa brigom i saosećanjem. Dok je patriotizam ponosa patriotizam u stilu Rišeljea, Luja XIV ili Korneja, patriotizam saosećanja oličen je u Jovanki Orleanki, koja je govorila da žali svoju zemlju. Dok je patriotizam ponosa paganski, patriotizam saosećanja jedini je tip ljubavi prema domovini koji je moguć za pravog hrišćanina. On je takodje nasledje Francuske revolucije; stoga on nije isključiv, već univerzalan. Za razliku od ponosa, saosećanje može „prelaziti granice [i] širiti se kroz sve zemlje koje je zadesila nesreća ... jer svi su narodi izloženi nevoljama naše ljudske situacije.”¹⁷ Za razliku od patriotizma ponosa, patriotizam saosećanja lako može da prožme svakodnevni život, obeležen neizbežnim iskušenjima i stradanjima. On nije privilegija bogatih i moćnih, već je potpuno pristupačan i običnim ljudima, koji „imaju monopol na određenu vrstu znanja, možda najvažniju, naime na znanje o realnosti nesreće ...”¹⁸

Dok se patriotizam saosećanja ne oglašuje o ono što je zaista veliko u prošlosti i sadašnjosti domovine, za razliku od patriotizma ponosa, on nije nekritičan:

... Takva ljubav može da sagleda nepravde, okrutnosti, greške, laži, zločine i skandale u prošlosti vlastite zemlje, u njenoj sadašnjosti i u njenim ambicijama uopšte, sasvim otvoreno i hrabro, a da zbog toga ne bude ništa manja; takva ljubav time samo postaje bolnija. Tamo gde postoji saosećanje, zločin sam po sebi daje razlog, ne za povlačenje, već za približavanje, ne sa ciljem da se podeli krivica, već da se podeli stid. [...] Na taj način saosećanje drži oba oka otvorena kako za dobro, tako i za zlo, i nalazi u oba dovoljan razlog za ljubav.¹⁹

16 S. Weil, *The Need for Roots*, prevod A.F. Wills, Routledge & Kegan Paul, London, 1952, str. 164.

17 Ibid., str. 166

18 Ibid., str. 169.

19 Ibid., str. 165.

Patriotizam je u velikoj meri stvar zastupničkih osećanja. Obzirom na to, sa Simonom Vejom, možemo razlikovati (a) patriotizam ponosa i (b) patriotizam saosećanja.

MORALNI ZNAČAJ

Može se pomisliti da sam odnos patriotizma i moralnosti već razmotrio u odeljku „Snaga”, gde sam objasnio razliku između ekstremnog i umerenog patriotizma. Ovo drugo stanovište nastalo je kao odgovor na moralne prigovore uperene protiv prvog, kao pokušaj da se pokaže kako ne moramo birati između popularnog, ekstremnog i stoga ozbiljno moralno kompromitovanog tipa patriotizma, i odbacivanja svakog patriotizma i prihvatanja univerzalističkog, kosmopolitskog stanovišta. Postoji i središnja pozicija, koja afirmiše određeni stepen patriotske privrženosti i brige, ali ih ograničava univerzalnim, nepristrasnim moralnim obzirima pravde i humanosti. Stiven Nejtanson, koji predlaže ovu poziciju, brani patriotizam tako što postavlja moralna ograničenja njegovom intenzitetu, ne menjajući pritom njegov sadržaj.

Postoji još jedna, radikalna strategija za odbranu patriotizma od moralne kritike: ona koja ne obuzdava snagu patriotizma, već mu menja sadržaj. I ekstremna i umerena vrsta patriotizma usredsređuju se na odbranu i promicanje prizemnih – političkih, ekonomskih i kulturnih – interesa svoje zemlje i zemljaka. Razlika između njih je u stepenu u kojem se to čini: ekstremni patriotizam će u tome ići do kraja, koliko god bilo potrebno za dobrobit domovine, dok će umereni patriotizam priznati da univerzalna pravda i elementarna ljudska solidarnost postavljaju granice onome što se sme učiniti za njenu dobrobit. Marša Beron koja, kao Nejtanson, nastoji da nadje neko srednje rešenje, te tako izbegne krajnosti univerzalizma i ekstremnog patriotizma, takodje ističe ograničenja koja univerzalni, nepristrasni moral nameće lojalnosti patriote prema svojoj zemlji. Utoliko je njeno stanovište veoma slično Nejtansonovom. Ali ona takodje predlaže jedno šire shvatanje patriotizma kao posebne brige za procvat vlastite zemlje, uključujući tu i njen „moralni procvat”. Na brigu za moralni procvat svoje zemlje, veli ona, treba gledati kao na dodatnu manifestaciju patriotizma, koja će patriotizam učiniti prihvatljivijim pristalicama univerzalnog, liberalnog morala.²⁰

Stanovište Marše Beron je, dakle, na pola puta između običnog, prizemnog tipa patriotizma i onog koji sam nazvao osobeno etičkim tipom. Ovaj drugi bi ostavio po strani ciljeve kao što su politička moć zemlje, ekonomsko blagostanje ili bogat kulturni život – stvari koje sačinjavaju dobrobit zemlje u izvanmoralnom smislu. Umesto toga, posvetio bi se isključivo moralnoj dobrobiti zemlje, njenom moralnim identitetu i integritetu. Patriota ove vrste ne bi izražavao svoju brigu za dobrobit domovine nastojanjem da očuva izvore njenog bogatstva, te njene prirodne lepote i istorijsko nasleđe, ili podsticanjem njenog kulturnog života, ili širenjem njenog uticaja na međunarodnoj sceni. Umesto svega toga, on bi se starao o tome da njegova zemlja ispunjava moralne zahteve i promiče moralne vrednosti, kako na svome tlu tako i u odnosima sa stranim zemljama. On bi ulagao vreme i trud u izgradnju i očuvanje pravednog i humanog društva, i

20 M. Baron, „Patriotism and ‘Liberal’ Morality”, u zborniku *Patriotism*.

starao bi se da vanjska politika njegove zemlje bude pravedna, te solidarna sa svim ljudima u nevolji, koliko god da su daleki i i strani.

Pored ove brige za moralni integritet svoje zemlje u sadašnjosti, patriota ovoga tipa takodje bi poklanjao pažnju moralnim aspektima njene prošlosti i uticaju te prošlosti na sadašnjost. On bi podržavao, pa i inicirao, nastojanja da se istraže mračna poglavlja istorije njegove domovine, da se priznaju nepravde počinjene na njenom tlu i u njeno ime u proteklim decenijama ili čak stolicima, i da savremenici prema toj prošlosti uspostave moralno primereni odnos.²¹

Razume se, patriota ovog, osobeno etičkog tipa, želeo bi da se pravda izvršava, da se prava poštuju, i da opštjeljudska solidarnost bude na delu u svako vreme i na svakom mestu. Ali njegov patriotizam bio bi izražen u njegovoj osobitoj brizi da se *njegova* zemlja rukovodi ovim moralnim načelima i vrednostima, brizi koja je jača i dublja od brige da se ova načela i vrednosti posvuda uvažavaju. On bi smatrao da je njegov vlastiti moralni identitet i integritet nerazdvojivo vezan za moralni identitet i integritet njegove zemlje. Takav stav, te odsustvo bilo kakve posebne brige za prizemne interese njegove zemlje, jesu ono što njegov patriotizam razlikuje od umerenog tipa uobičajene, prizemne ljubavi prema domovini.

Poput patriota saosećanja o kome govori Simon Vej, patriota ovog tipa bio bi u prilici da saoseća sa svojom zemljom; jer svaka zemlja ima svoj udeo u nesreći ove ili one vrste. No, to bi saosećanje bilo manje duboko ako je ta nesreća umnogome zaslužena, kao što ponekad i jeste. Za razliku od patriote prizemnog tipa, on ne bi osećao veliki ponos za zasluge i dotignuća svoje zemlje koja nemaju osobeno moralni značaj. No, on bi se ponosio moralnim stavom svoje zemlje, kad se ona odista drži tako da se njeni građani mogu njome ponositi. Ali njegov patriotizam bi dolazio do izražaja, iznad svega, u kritičkom pristupu svojoj zemlji i zemljacima. On ne bi poricao, opravdavao ili umanjivao nepravdu počinjenu u njegovoj zemlji ili u njeno ime, ili njenu nehumanu praksu, zakone, politiku, kao što patriota uobičajenog, prizemnog tipa po pravilu čini. Naprotiv, on bi se osećao ovlašćenim, pa i pozvanim da takve pojave podvrgne kritičkoj moralnoj oceni, i da doprinese tome da se one uoče, prokažu, te obustave. Najzad, on ne bi poricao svoj udeo u kolektivnoj moralnoj odgovornosti u vezi sa nedelima njegove zemlje u sadašnjosti i prošlosti.

Poslednja distinkcija u pojmu patriotizma koju želim da naznačim u ovom radu je distinkcija izmedju (a) prizemnog i (b) osobeno etičkog patriotizma.

Obzirom na prethodna razlikovanja, ovaj drugi, etički tip patriotizma je, prvo, obuhvatnog tipa; to je privrženost domovini u predpolitičkom i u političkom smislu. Jer, i društvena i kulturna praksa, koja sačinjava predpolitičke temelje političke zajednice, i njene političke ustanove, te unutrašnja i vanjska politika, podležu moralnoj oceni. Kada je reč o razlozima, etički patriotizam nije ni egocentričan, niti pak zasnovan isključivo na univerzalnim vrednostima. To je patriotizam u punom smislu reci: sadrži i posebnu i opštu komponentu. Obzirom na motive, etički patriotizam, kao i svaka druga moralna privrženost, nije koristoljubiv. Razlikovanje ekstremnog i umerenog patriotizma ovde nije relevantno, pošto se odnosi samo na patriotizam uobičajenog, prizemnog tipa. Naj-

21 O nekim pitanjima u vezi s time, videti J. Thompson, *Taking Responsibility for the Past*, Polity, Cambridge, 2002.

zad, osobeno etički patriotizam nije patriotizam ponosa. Niti je pak istovetan sa patriotizmom saosećanja, o kojem piše Simon Vej, iako tu postoje izvesne sličnosti. Jer ovaj drugi je još uvek usmeren i na izvanmoralne, i u tom smislu „prizemne” interese domovine, koje etički patriotizam ostavlja po strani.

III

Na drugom mestu raspravljao sam o moralnom statusu prizemnog patriotizma. Složio sam se sa Stivenom Nejtansonom, koji ekstremnu verziju takvog patriotizma smatra moralno neodrživom, ali brani njegovu umerenu verziju: patriotizam koji podleže univerzalizaciji i ograničen je načelima i vrednostima nepristrasnog, univerzalnog morala. Ali sam takodje ukazao na to da nije sasvim jasno koji konačni zaključak proističe iz njegove argumentacije. Jer, pokazati da umereni patriotizam nije moralno neprihvatljiv ne znači – kao što Nejtanson, čini se, ponekad pretpostavlja – pokazati kako takav patriotizam ima pozitivnog moralnog značaja: pokazati da je on moralno obavezan, ili pak, premda nije obavezan, da jeste moralno vredan, ili predstavlja vrlinu, ako je slobodno usvojen. Razmotrio sam niz argumenata u prilog gledištu kako je umereni patriotizam – moralna dužnost, i pokušao sam da pokažem da su svi oni neuverljivi. Takodje sam kritički razmotrio i tvrdnju kako je takav patriotizam neobavezna vrlina, i zaključio da je i ta tvrdnja neuverljiva. Na kraju sam zaključio da umereni patriotizam nema nikakvog pozitivnog moralnog značaja, te da nemamo razloga da ga usvojimo.²²

Šta se može reći u prilog osobeno etičkom tipu patriotizma koji sam upravo skicirao? Imamo li razloga da ga usvojimo? Mislim da imamo bar tri razloga za to.

NAJPOVOLJNIJI POLOŽAJ

Pred kraj svog ogleda na temu domovine, Dolf Šternberger pominje izreku „Moja zemlja, bila ona u pravu ili ne”, i odmah je odbacuje kao „varvarsku regresiju ... koja je postala opšti izgovor za svaki zločin počinjen u ime domovine”. Potom nas poziva da prihvatimo suprotno gledište: „Čovek treba da traži Pravo pre svega u svojoj vlastitoj kuci, nadasve zato što će upravo tu kritika najverovatnije uroditi plodom. [...] Prirodno je i razumljivo promicati dobro ... u svojoj vlastitoj zemlji, pre nego u nekoj stranoj.”²³

Ovde imamo prvi, prilično očigledan argument za usvajanje osobeno etičkog tipa patriotizma. Umnogome, ja sam u boljem položaju da prosudim šta je dobro a šta ne, da predložim način i sredstva da se ono što je loše ispravi, da primenim predložena rešenja – kod kuće, medju svojim, nego u tudjini, medju strancima.

Ja ću pre biti svestan nepravde ili nedostatka saosećanja u praksi mog vlastitog društva, nego u praksi drugog, manje ili više udaljenog i drugačijeg društva. Ja sam u boljoj

22 Videti moj članak „Patriotism: A Deflationary View”, *The Philosophical Forum*, god. XXXIII (2002). [Hrvatski prevod tog članka u zborniku: I. Primorac (urednik), *Patriotizam*.]

23 D. Sternberger, „Begriff des Vaterlands”, *Schriften*, tom IV, Insel Verlag, Frankfurt am Main, 1980, str. 32-33.

poziciji da identifikujem nepravdu ili nehumane zakone i politiku sopstvene političke zajednice, nego takve zakone i politiku drugih, manje ili više udaljenih i različitih država. Moj moralni sud će biti bolje utemeljen i diferenciran, kada ga izričem o nečemu što mi je bolje poznato i što bolje shvatam, nego kada sudim o stvarima koje slabo poznajem i još manje razumem.²⁴ Moja moralna kritika ima bolje izgleda da je saslušaju, shvate i uvažavaju kod kuće nego u inostranstvu. Najzad, moj napor da pronadjem ljude koji misle slično i, zajedno sa njima, da ispravim nepravednu ili nehumanu praksu, politiku, ili zakon, ima bolje izgleda da uspe u mojoj vlastitoj zemlji, među mojim zemljacima, nego u nekoj drugoj, dalekoj zemlji, među strancima. Uostalom, veliki, ako ne i najveći broj moralnih problema s kojim se treba suočiti i koje treba rešiti u nekom društvu ili državi, takvi su da to mogu učiniti jedino članovi tog društva, građani te države. Niko drugi to ne može učiniti umesto njih i za njih.

KORIST I SOLIDARNOST

Obično, kada se nekom nanese nepravda, neko drugi ima koristi od toga. Kada u društvu postoji nepravedna ili nehumana praksa, ili kada država donosi i sprovodi nepravedne ili nehumane zakone ili politiku, bar neki, a ponekad mnogi pripadnici tog društva, odnosno građani te države, imaju koristi od toga. Ponekad se takva praksa, zakonodavstvo, ili politika odnosi na strance; u takvim slučajevima celo društvo ili država mogu imati koristi od toga.

U svim ovim slučajevima odgovornost za nepravdu ili nedostatak ljudske solidarnosti leži, u prvom redu, na onima koji donose relevantne odluke i onima koji te odluke izvršavaju. Ta odgovornost, potom, leži na onima koji podržavaju takve odluke i omogućavaju njihovo sprovođenje. Ali, deo odgovornosti zapada i onima koji ne učestvuju u donošenju odluka ili njihovom izvršavanju, niti pak dotičnoj praksi, zakonu ili politici pružaju podršku, ali ne samo da od nje imaju koristi, već tu korist prihvataju.²⁵ Ovo su relativno jednostavni primeri kolektivne odgovornosti.

Kolektivna moralna odgovornost takodje može obuhvatiti one koji nemaju udela u oblikovanju i sprovođenju nemoralne prakse, zakona, ili politike, ne podržavaju je, niti pak od nje imaju koristi, ali imaju koristi od toga što su pripadnici tog društva ili građani te države. Ove koristi mogu, ali ne moraju biti uobičajene, opipljive vrste. Pojedinaac može imati značajne psihološke koristi od toga što je član društva ili građanin države, te od svoje identifikacije sa društvom u kojem živi, odnosno sa državom čiji je građanin: od osećanja pripadnosti i bezbednosti koju takvo članstvo i takva identifikacija pružaju. Čini mi se da, ako pojedinac ne samo, objektivno govoreći, ima od toga koristi, već tu korist svesno prihvata, to takodje uradja udelom u kolektivnoj moralnoj odgovornosti.

Moglo bi se prigovoriti da je preterano pripisivati udeo u kolektivnoj odgovornosti za

24 Ponekad se tvrdi da pripadnost nekom društvu ili kulturi može nepovoljno uticati na sposobnost pojedinca da shvati nemoralnost određenih dela, politike, ili prakse karakteristične za to društvo ili kulturu. Videti npr. N. Levy, „Cultural Membership and Moral Responsibility”, *The Monist*, god. 86 (2003). Ali, ako to i jeste tačno, takvi slučajevi su pre izuzeci nego pravilo.

25 O razlici između prihvatanja i dobijanja koristi, videti A.J. Simmons, *Moral Principles and Political Obligations*, Princeton University Press, Princeton, 1979, str. 125-132.

neku nepravdu u slučajevima kada pojedinac nema udela u prouzrokovanju te nepravde, i nema nikakvog uticaja na njen tok i na njeno okončavanje. Ali ja, razume se, ne tvrdim da je takav pojedinac odgovoran na isti način i u istom stepenu kao oni koji donose relevantne odluke, oni koji ih izvršavaju, ili oni čija podrška omogućava njihovo donošenje i sprovođenje, i da on podjednako podleže moralnoj osudi kao oni drugi. Tvrdim samo da, kada pojedinac prihvata korist od nepravedne prakse, zakona, ili politike, ili od svoje povezanosti sa onima koji su odgovorni za tu praksu, zakon ili politiku, on se time svrstava uz nju, odnosno uz one koji su za nju odgovorni. Na taj način, njemu zapada deo moralne odgovornosti, i on se pridružuje skupini onih koji zaslužuju moralnu osudu. Njegov udeo u direktnoj ili indirektnoj moralnoj odgovornosti za dotičnu nepravdu je manji, i osuda kojoj on podleže takodje je blaža, nego kada je reč o onim drugim. Ali i on snosi *izvestan stepen* moralne odgovornosti; on ne može reći: „Ali, ta nepravda nema nikakve veze sa mnom! Ja nisam ni na koji način upleten u to!”

Dalje – iako sam ovde manje siguran nego u prethodnim slučajevima – može se tvrditi da je, nezavisno od bilo kakve koristi, puka solidarnost sa društvom čiji je član ili državljanin, dovoljna da pojedinca optereti udelom u kolektivnoj odgovornosti za nemoralna dela drugih u koja on inače ni na koji način nije umešan, ali za njih zna, ili bi trebalo da zna. Vrsta solidarnosti koju imam na umu tiče se zajedničkog interesa, zajedničke sudbine, i osećajne vezanosti; dobar pokazatelj takve solidarnosti je ponos ili stid zbog postupaka drugih. Istina, ovde se reč „odgovornost” može smatrati isuviše strogom. U tom slučaju, umesto o odgovornosti, možemo govoriti o moralnoj kompromitaciji (moral taint). Iako nema nikakve uzročne veze između pojedinca i nemoralne prakse njegovog društva odnosno države, ipak ga možemo smatrati moralno kompromitovanim zbog njegove solidarnosti sa onima koji jesu moralno odgovorni.²⁶

Prema tome, imam razloga za posebnu brigu za moralni identitet i integritet svoje zemlje i zemljaka. Treba da posvetim naročitu pažnju moralnom, odnosno nemoralnom karakteru prakse društva kome pripadam, zakonima i politici države čiji sam građanin, jer oni mogu da nametnu kolektivnu moralnu odgovornost koja može i mene zapasti. Treba da radim na tome da se ono što je nepravedno ili nehumano u mojoj domovini uoči i prokaže kao takvo, te da se ispravi. Kada to činim, ja se istovremeno staram i o važnom aspektu mog vlastitog moralnog identiteta i integriteta.

DEMOKRATIJA

Prethodna dva argumenta važe generalno, nezavisno od političkog sistema. Generalno, u boljem sam položaju da podvrgnem moralnoj oceni ono što se događa u mojoj zemlji, nego da sudim i ispravljam nepravdu i nehumanu praksu, zakone i politiku stranih država, bilo da je politički poredak moje zemlje demokratski ili ne. Ako u mojoj zemlji postoji nepravedna ili nehumana praksa, zakon ili politika, a ja svesno i svojom voljom izvlačim korist iz njih, onda i ja mogu imati udela u kolektivnoj odgovor-

²⁶ O pitanjima kolektivne odgovornosti i moralne kompromitacije, videti J. Feinberg, „Collective Responsibility”, H. McGary, „Morality and Collective Liability”, i L. May, „Metaphysical Guilt and Moral Taint”, u L. May i S. Hoffman (urednici), *Collective Responsibility*, Rowman & Littlefield, Savage, 1991.

nosti za njih, bez obzira da li je politički sistem demokratski ili ne. Mogu imati udela u toj odgovornosti iako nemam koristi od njih, ali imam koristi od toga što živim u toj zemlji i što sam njen građanin, ili pak, ako osećam i pokazujem solidarnost sa svojom zemljom i zemljacima odnosno sugrađanima, bez obzira da li je država demokratska ili ne. Ali ako sam građanin demokratske države, imam jedan dodatni razlog da usvojim osobeno etički tip patriotizma: da se interesujem i staram za moralnu dobrobit moje političke zajednice i sugrađana.

U demokratskoj državi, suverenitet pripada narodu. Vlada i parlament donose zakone i političke odluke u ime naroda. No konačna odgovornost za zakone i politiku leži na narodu. Kada su oni nepravedni i nehumani, moralna odgovornost za nepravdu i nehumanost leži na narodu. To znači da ona zapada sve punopravne građane te političke zajednice, jer zakoni i političke mere se donose i sprovode u njihovo ime – u ime svih njih kao skupine, a time i svakog od njih ponaosob. Ako sam punopravni građanin demokratske države, imam naročitog razloga da se staram za to da njeni zakoni i politika budu u skladu sa zahtevima morala. Jer to su zakoni i politika moje vlastite političke zajednice, donešeni i primenjivani i u moje ime. Oni povlače za sobom kolektivnu odgovornost svih građana, uključujući i mene.

Možda će se ovde prigovoriti kako je ova tvrdnja preterana: kako se u demokratiji odgovornost za zakone i politiku može pripisati samo onima koji su glasali za stranku na vlasti, a ne onima koji su glasali za opoziciju. Da su ovi drugi odneli prevagu, zakoni i politika bili bi drugačiji. Ali, iako ova poslednja tvrdnja može biti istinita, to nije dovoljno da bismo one koji su glasali za opoziciju oslobodili odgovornosti. Jer, učesće u demokratskim izborima ne obavezuje me na ishod jedino pod uslovom da moji stavovi prevladaju, pod uslovom da moja stranka dodje na vlast; ono me obavezuje koja god vlada da bude izabrana i koje god zakone i politiku da sprovodi. Demokratija drugačije ne bi mogla da funkcioniše. Zbog toga, iako sam glasao za opoziciju, vlada koja je izabrana je, u relevantnom smislu, i moja vlada. Moj glas, iako dodeljen stranci koja je izgubila, *ovlastio* je stranku koja je pobedila da dela i u moje ime. Na osnovu toga, i ja imam udela u kolektivnoj odgovornosti za ono što ona čini. Moj vlastiti moralni identitet i integritet vezan je za identitet i integritet moje vlasti, moje političke zajednice.

Razume se, mogu odbiti da delim odgovornost za nepravedne i nehumane zakone i politiku moje vlade. Mogu da se ogradim od nje. Mogu da protestujem protiv nje i na različite načine radim na tome da se ona promeni. Mogu tako postupiti i ako sam glasao za stranku koja je odnela pobedu na poslednjim izborima. Ali to ne pokazuje da je tvrdnja da su građani u demokratskoj državi kolektivno odgovorni za nemoralne zakone i politiku njihove političke zajednice preterana i da se njen domet mora ograničiti. Jer, oni koji biraju ovu opciju zapravo uvidjaju svoju kolektivnu moralnu odgovornost za svoju političku zajednicu i postupaju u skladu s time – oni postupaju kao etičke patriote.

IV

Nijedan od argumenata koje sam izneo u prethodnom odeljku, sam po sebi, niti svi oni zajedno, ne uspevaju da utemelje dužnost da budemo patriote u osobeno etičkom smislu koja bi važila univerzalno, bez izuzetka. Pojedinaac je, obično, u naročito povoljnom položaju da svoju zemlju i zemljake podvrgne moralnom preispitivanju i kritici, te da nešto poduzme kako bi se ispravilo ono što ovo preispitivanje iznese na videlo. Shodno tome, on to treba da čini. Ali on takodje može da dodje do zaključka da je njegova država u moralnom pogledu isuviše duboko pala, te da odluči da se od nje ogradi, da je se odrekne. Ogradjivanjem ili odricanjem od svoje zemlje, on se takodje oslobadja dužnosti posebnog staranja za njenu moralnu dobrobit. Pojedinaac može imati koristi od nepravedne i nehumane prakse svoje zemlje, njenih zakona ili politike, ili u najmanju ruku od toga što je njen građanin. Prihvatanje ove koristi upliće ga u kolektivnu odgovornost za tu praksu, zakone ili politiku. Ali ima i onih koji nemaju koristi od nepravde ili nehumanosti sa kojom se njihova zemlja ophodi prema drugima i, uopšte, dobijaju mnogo manje nego što ih spada od svega što njihova zemlja proizvodi i raspodeljuje. Od onog koji je u takvom položaju, očito, ne treba očekivati da bude patriota bilo koje vrste. Što se tiče argumenta o demokratiji, pojedinci, pa i čitave skupine mogu odlučiti da ne učestvuju u političkom životu njihove zemlje, i osobito da ne glasaju. Oni koji nemaju udela u kolektivnoj odgovornosti za nepravedne i nehumane ishode političkih procesa, ne moraju ni pokazati posebnu brigu za njih.

Ne postoji, dakle, moralna dužnost da se bude etički patriota koja obavezuje sve i svakog. Ne postoji ni moralna dužnost da se bude patriota druge, prizemne vrste. S druge strane, mnogi od nas osećaju ovu drugu, prizemnu vrstu patriotizma kao nešto sasvim prirodno. Ili, u najmanju ruku, mnogi od nas nisu ni prikraćeni, niti pak otuđeni od svoje zemlje i političke zajednice, i nalaze da je prirodno i prikladno doživljavati svoju zemlju kao svoj dom, a njene stanovnike kao „naše gore list”, učestvovati u političkom životu svoje zemlje, te prihvatati razne opipljive i neopipljive koristi od toga što smo njeni građani. Mnogi od nas na pitanje o svom identitetu odgovaraju pominjući, između ostalog, i ove misli i osećanja, te njima primerene postupke. Nadam se da argumenti u prilog etičkom patriotizmu koje sam ovde izložio pokazuju da, *ako* pojedinac odista tako misli i oseća za svoju zemlju i zemljake, i ponaša se shodno tome, *onda* je on dužan da pokaže posebnu brigu za njenu moralnu dobrobit, njen moralni identitet i integritet – to jest, da bude etički patriota.²⁷

(Sa engleskog prevela Sladjana Nedeljković)

27 Zahvaljujem Marši Beron, Sajmonu Keleru i Stivenu Nejtansonu na primedbama na raniju verziju ovog rada, te učesnicima skupa posvećenog temi „Identitet, samoodređenje i otcepljenje”, održanog u Centru za primenjenu filozofiju i javnu etiku Univerziteta u Melburnu avgusta 2003.g., kao i anonimnim recenzentima za *Croatian Journal of Philosophy*, za primedbe na kasniju verziju.

IGOR PRIMORAC
The Hebrew University, Jerusalem
University of Melbourne

PATRIOTISM: MUNDANE AND ETHICAL

Abstract. In the first part of the paper I demarcate patriotism from nationalism and lay out a typology of patriotism, distinguishing its types or facets in terms of the object of patriotic loyalty, reasons for it, its motive, strength, dominant vicarious feeling, and moral import. Under the last heading, I distinguish between mundane patriotism, which seeks to promote the worldly interests of the *patria* – its political stability and power, economic strength, cultural vibrancy etc. – and a distinctively ethical type of patriotism, which is concerned with the country's moral identity and integrity. While worldly patriotism is devoid of positive moral significance, the distinctively ethical type of patriotism is, under certain fairly common circumstances, a stance we ought to adopt. In the second part of the paper, I offer several arguments for this claim, and assess their weight and scope. (The paper was originally published in English in the *Croatian Journal of Philosophy*, vol. IV Š2004], no. 10, pp. 83-100.)

Key words: communitarianism, liberalism, loyalty, patriotism.